

Orosz István

Emlékek apámról X.

„Miért írom ezeket a jegyzeteket? Azért-e, hogy később elolvassam? Gyermekeimet, unokáimat majd érdekelni fogja? Én szívesen olvasnám apám, nagyapám naplójegyzeteit.”

Apám visszaemlékezéseit és naplójait olvasva kezdtem gyűjtögetni és leírni a vele kapcsolatos emlékeimet, de be kellett látnom, az összeállítás nemcsak róla szól, belőlem is megmutat valamit, talán többet is, mint kéne, engem is jellemez, hogy mit választok ki a sok száz oldalnyi kéziratból, s az még inkább, hogy mi jut eszembe róluk.

Az előző rész egy velem kapcsolatos eseménnyel zárult, elkerültem hazulról – és Kecskemétről –, az Iparművészeti Főiskolán kezdtem tanulni, és kollégista lettem Budán. Ami azt illeti, elég radikális változás volt. 1970 szeptemberéig, ha néhány napra, maximum néhány hétre ki is szakadtam a családból, tudták, hol vagyok, mit teszek, vagy, ahogy nagyanyám mondta, miben sántikálok. Abba a korba jutottam, amikor egy kamasz már nyugnek érzi, ha nagyon szem előtt van. A második zebegényi táborozás végén, hazafelé tartva, néhány korombeli fiúval és lánnyal áthajóztunk Szentendrére, és egy padlásra bejutva ráhúztunk néhány napot a távollétre. Otthon holtápadtan fogadtak, értetlenkedtek, miért nem írtam meg, hogy később jövök – telefonunk akkoriban még nem volt –, látszott, kiborította őket az izgalom, de azt is belátták, önállóságra vágyom. Szeptembertől kezdve csak azt tudhatták, amiről akartam, hogy a tudomásukra jusson. Egyik napról a másikra lettem „nagyfiú”.

Ami eddig történt velem, azt könnyedén beleírhattam az apámról írt visszaemlékezésbe, hisz gyakorlatilag együtt zajlott az életünk – mostantól igyekezniem kell, hogy a rólam szóló történetek közül legföljebb az otthon is tudottakkal, az apámmal is kapcsolatosakkal hozakodjak elő, vagy legföljebb olyanokkal, amelyeket utólag bevallanék, ha lenne még kinek bevallanom; nehogy parttalanná váljak az emlékezés. Egyre többet kellene a *Memoárjára* hagyatkoznom, mert elkerülvén hazulról fogyni kezdtek a vele kapcsolatos személyes élményeim, ám ahogy öregedett, egyre szűkszavúbb a *Memoár*, és egy-egy évről már csupán pár száraz mondatot, némelyikről alig néhány szót talállok.

1970 szeptemberétől ismét függetlenített könyvtáros lettem, szakfelügyelői ajánlásaim következtében, ötödmagammal a megyében. Könyvtáramat a mellette lévő tanterem hozzácsatolásával jelentősen megnagyobbították: olyan lett, amilyennek egy gimnáziumi könyvtárnak lennie kell. Az átrendezésen kívül sok munkám már nem volt vele. Egy osztályban tanítottam, Szűcs Péteréknél; az osztályfőnökségtől megszabadultam.

Az új könyvtárhelyiséget Németh Lászlóval való találkozással avattuk. Író-olvasó találkozók korábban is voltak a szűk helyiségben is (Kassák, Veres Péter, Déry stb.), ez azonban ünnepélyesebb

volt, s maradandóbb emlékü is, mert a beszélgetést magnóra vettük. Németh László Cseresyését mutatták be a színházban. A rendezővel, Udvaros Bélával voltunk nála a nyár közepén Sajkodon; a bemutatót összekapcsoltuk azzal is, hogy tiszteletbeli taggá avattuk a Katona Társaságban. (Németh László különben '61-ben is járt Kecskeméten; ezt követően küldtem el neki Égető-kritikámat.)

'71 nyarán Évával voltam Olaszországban, hazajöve Airákkal találkoztunk szállodájukban, majd lejöttek hozzánk Szepezdre.

Ekkor találkoztak először személyesen. Én nem voltam ott, alighanem a főiskola nyári művésztelepén, Esztergomban kellett lennem. Ami nyilván az olaszországi utakon is kiderült, az a középosztálybeli finn család látogatása kapcsán még szembetűnőbb lehetett. A „gulyáskommunizmus” jólétével dicsekvő kádári Magyarország óriási távolságra volt a nyugati államoktól. A finneken, noha nagyon szerényen és kedvesen tolerálták a látottakat, érezhető volt, sokkal jobban élnék, hogy anyagi körülményeik messze meghaladják az itteni életszínvonalat. Taxival utaztak Pestről Szepezdre, ami alig hihető luxusnak számított akkoriban, és Aira a zord finn idő elől menekülve minden télen trópusi szigetekről küldözte üdvözlőlapjait. Egyedül az apa, Jussi dolgozott, mérnök volt, és fizetéséből négy gyereket neveltek. (Miközben ezt a fejezetet írom, érkezik a középső fiútól, Velitől a hír, apja 92 éves korában „passed away”. Három évvel volt fiatalabb a mi apánknál. Aira, anyu levelezőtársa korábban, 2002-ben halt meg.)

'71 őszén spec. kollégiumot tartottam a pesti egyetemen, Pándi fölkérésére. Ekkortájt (1972-ben) bíztak meg a Katona kritikai kiadás szerkesztésével, Katona kisonográfia-írásával, az utóbbi 1974-ben meg is jelent. 1969-ben megpályáztam az Irodalomtudományi Intézet kutatói ösztöndíját, Szauder Jóska irányításával a kritikátörténet előkészítésébe vontak be, feladatul a verstani eszmélkedéssel való foglalkozást kaptam.

A hetvenes évek elején tehát gyakran járt Pesten, de nem emlékszem rá, hogy sokszor találkoztunk volna, igaz, ekkor még én is sűrűbben utaztam haza. Az autóstop akkoriban gyors és biztonságos volt, Soroksár után kellett kiállni az út mellé, ahol pénteken vagy szombatonként gyakran futottam össze Pesten tanuló kecskeméti diákokkal. Visszafelé inkább vonatoztam, nemcsak azért, mert késő este volt, hanem a csomagok miatt is. Pecsenezsírba fagyott sülték pompáztak nagyanyám befőttesüvegeiben, amelyeket aztán elképesztő gyorsasággal fogyasztottak el a kollégisták. Az első két évben egy hétégyas szobában laktam, amely szám szinte mindig kiegészült egy-két barátnővel vagy ismerőssel. Antal Andris keramikus, Bicsár Vendel és Horváth Géza ötvös, Izing Pista formatervező, Vida Győző grafikus, Erdei Sanyi üvegtervező volt. Amikor Sanyi mint rangidős átköltözött egy kétágyasba, a szintén üveges Jegenyés Jancsi és szépséges felesége, Móker Zsuzsa jött a helyére. Horváth Géza (aki közben Laczákra változtatta a nevét) is hozott egy asszonyt, Ilonkát, akivel majd' minden hajnalig cizelláltak, ami azt jelentette, hogy rézlemezeket kalapálgattak. Zajlott az élet. Remek hely volt arra, hogy az iparművészet más ágaival ismerkedjek, arra kevésbé, hogy kialudjam magam. Ha mégis sikerült, az inkább a főiskolán történt. Az elméleti órák délután voltak, köztük a legálmosítóbb a művészettörténet, amelyet a vetítés miatt egy besötétített teremben tartottak. Újvári Béla bácsinak (meglepve fedeztem föl a nevét a *Válasz* szerzői közt) nem nagyon sikerült a korai mezopotámiai fazekasság geometrikus mintázatainak fejlődésével fölvilványoznia hallgatóságát. A tizedik percben már aludtam. A többiek is. Hogy ne legyen annyira feltűnő, a grafikusok nyitott szemeket festettek egymás csukott szemhéjára. Tizenhárman voltunk a grafika szakon: Horváth Mari és Zahorán Mari, illetve Vida Győző és Miklós Karcsi, ők a kollégiumban is társaim voltak, Koltai Éva, Rényi Kati, Török Nelli, Herpai Zoli, Kerényi Jancsi, továbbá két brazil fiú, Rui de Oliveira és Josimar de Oliveira (nem testvérek) és Szabó Guszti, akit Amerikába disszidált szülei küldtek Magyarországra tanulni, de főleg azért, hogy megússza az éppen zajló vietnámi háborút.

Dacára az átszunyókált műtőriórának, egyedül az elméleti tárgyakban voltam képes főlvenni a versenyt a zömmel a kisképzőből, vagyis a képző- és iparművészeti szakközépiskolából érkezett évfolyamtársaimmal. Gyanítom, a főlvételim is azért volt sikeres, mert az „elbeszélgetésig” eljutva az irodalomra terelődött a szó. A komoly tanárok mögött állt egy fehér köpenyes kicsi, kopasz, a sok művészféle közt hivatalnoknak látszó bácsi, akivel az általános kérdések után hosszas eszmecserét folytattam Juhász Ferenc verséről: *Babonák napja csütörtök, amikor a legnehezebb*. Idéztem belőle, a kis ember is belejött, visszaidézgetett, aztán szeptemberben kiderült, ő a tanszékvezető, a neve Haiman György. Fogok még írni róla, mert később, a diploma után szoros, szinte baráti kapcsolatba kerültünk. De most legyen szó a többi tanárról. A „főmestert” Balogh Istvánnak hívták, ismert plakátgrafikus volt, filmplakátjai mellett politikai plakátjaira emlékszem, de lehet, hogy csak azért, mert hasonlított rájuk. Leginkább a „novhét” plakátjainak Leninjére. „Hatalmas homlok, hatalmas ész” (Majakovszkij) és hegyes állszakáll. Olyan snassz, amiket mostanában csinálsz – hívott félre valamikor az első szemeszter közepe táján. Nagyon *snassz*, öregem. Eleinte, talán megnyugtatósképp, de lehet, hogy csak azért, mert még nem tudta a nevünket, mindenkit öregemnek szólított. Értelmesen próbáltam bólogatni. Vidéki fiúként rengeteg ismeretlen dologgal találkoztam a fővárosban, és a pestiek meg a nagyobbak által használt szavak egy részét nem is értettem. Fogalmam sem volt például, mit jelent az, hogy *ápisz*, ahová a többiek néha elmentek, és néhány tanár engem is oda akart küldeni. Legfőljebb annyit sikerült kiderítenem, hogy akkor érdemes odamenni, ha van az illetőnél elég *steksz*, amiről szintén nem volt világos, hogy mi, csak sejteni lehetett róla, hogy az a jó, ha minél több van belőle. Nem nagyon értettem azt sem, amikor egy lány szóba hozta, hogy *smárolhatnánk* végre, pedig helyes teremtés volt, akivel szívesen csokolóztam volna, ha meg mertem volna kérni ilyesmire. Nem hallottam még sosem a Balogh tanár úr által használt szót sem, de biztos voltam benne, hogy a snassz, az valami komoly dicséret. Tetszett az is, hogy nem akarja aláznai a többieket azzal, hogy a nagyobb plénum előtt magasztaljon: mennyire snassz vagyok. Na jó, egyelőre csak a munkáim, de érzetem, hamarosan én magam is az lehetek. Komoly lökést jelentettek Balogh tanár úr szavai. Addig csak tébláboltam a főiskolán, nem nagyon találtam a helyem, bizonytalan voltam benne, sikerülnek-e a rajzaim, sőt abban is, hogy ezt akarom-e csinálni egyáltalán. Attól a naptól kezdve viszont kivirultam. Úgy éreztem, minden sikerül, és egyre „snasszabb” dolgok kerülnek ki a kezemből. Tanultam persze mást is „Pátértől” (a kollégák Páternek szólították, később, diploma után már én is), de tanárként talán ez a legtöbb, hogy időnként meg kell dicsérni a diákokat. A rajzot Baska Jóska tanította, leglelkesebben Rényi Katit, akit tanulmányaink végeztével feleségül is vett. Az ábrázoló geometria és az anatómia a Leonardo-jegyzeteket fordító Gulyás Déneshez tartozott. Könnyed, élvezetes előadásokat tartott, érdemes volt az óráira járni, bár aki nem járt, az sem kapott négyesnél rosszabbat. Vámosi Ferenc, az építészettörténet tanára (a „Pacni”) is remek előadó volt, viszont elképesztően szigorú. Nála nem volt nehéz megbukni, tele is volt a terem, ha ő adott elő, ahogy a rektor, Pogány Frigyes környezetpszichológia-előadásai is zsúfolt előadásban zajlottak, pedig abból, ha jól emlékszem, vizsga sem volt. Szilágyi Péter mérhetetlen mennyiségű cigarettát szívott el filozófiaórái alatt. Eredeti szakmája szerint irodalomtörténész volt, az időmértékes verselés (apám is így tudott róla) mellett az ifjabb hölgyek érdekelték, a tanáregédjét feleségül is vette. Marxizmus-Leninizmus Tanszék – főlősleges nyűgként gondolok rá, holott a vizsgák kemény kínvallatásaira is emlékezhetnék. A politikai gazdaságtan előadóját – nomen est omen – Bukta Lászlónak hívták. Legismertebb tanárunk Rubik Ernő volt, pontosabban lett, mert akkoriban még csak dolgozott a Kockán. Zigány Edit – betűrajz, Szántó Tibor – tipográfia, Nagy Zoltán – rajztechnika... és Kass János. Janó voltaképp nem is tanított, Dórának, a feleségemnek volt a mestere. Sok évvel a diploma után meghívót kaptam egy

szegedi kiállításra, a címe: Kass János és tanítványai. Nem mint látogatót, hanem mint résztvevőt hívtak meg. De hisz nem is tanítóttal, mondtam. Ne izélj, tényleg nem? De mivel már le volt adva a névsor, nyomták a katalógust, úgy hagytuk. Meghívott később is minden János-napi koccintásra, és Dórával együtt tanítványaként szeretett – én meg mesteremként. 2010 márciusában, néhány nappal a halála előtt még eljött kettőnk közös tárlatának megnyitójára. Őt anyám is számontartotta. Talán írtam már, hogy a nagynénje, Olgi (aki gyakorlatilag a nevelőanyja volt) ablakai épp a szegedi Kass Szálló főkapujára nyíltak, vagyis a harmincas években az egyidős gyerekek gyakran láthatták egymást. Talán, ha a sors egy kicsit kegyesebb, anyu is eljön annak a 2010-es kiállításnak a megnyitójára, és találkozunk újra. Nem volt ott, viszont se szeri, se száma a gyerekkoromban kapott könyveknek, amelyeket Kass János illusztrált: a Tom Sawyertól a Koldus és királyfin át Nils Holgersson csodálatos utazásáig. Újra elővéve látom, hogy legtöbbjüket annak idején spontán „társillusztráltam”.

Az ímént azt írtam, nem sokat találkoztam Pestre föllátogató apámmal – reggel jött, este visszavonatozott –, de néhány alkalmat azért föl tudok idézni. Magával vitt például a Nemzeti Színházba. Nem esti előadás volt, hanem délelőtti próba. A Bánk bán. Akkor épp a Hevesi Sándor téren volt a Nemzeti, az épület csúfságát legföljebb egy Barcsay-mozaik enyhítette. A rendező, Marton Endre hívta oda, hogy „szakértse” az előadást, vagyis segítse a rendezői értelmezést. Illyés átigazítása (amiről apámnak lesújtó véleménye volt, noha írásban finomabban fogalmazott) még nem jelent meg, de az, hogy Katona szándékos archaizálásai egyre kevésbé követhetők, hogy szükség lenne valami nyelvi korszerűsítésre, már a levegőben lógott. Apám véleménye az volt, hogy a színészi játékkal, a szituáció erejével, átgondolt rendezéssel érhetővé lehet tenni a vitatható szöveghelyeket, amit Marton és a beszélgetéshez csatlakozó színészek – Ronyecz Mária, Sinkovits Imre, Avar István – igyekeztek is megfogadni.

Sok színházba eljutottam akkoriban, valahogy híre ment a főiskolán, mit érdemes megnézni, s a kollégisták gyakran együtt utaztak át Pestre valamelyik előadásra. A fővárosba kerüléssel egy időben indult a Huszonötödik Színház, amelyről úgy éreztük, a hivatalos elvárásoktól független, alternatív irányokat keres. A Szókratész védőbeszédére emlékszem, a Szerelmem Elektrára, Berek Katira, Zala Márkra és egy Sándor Györgyestre. Őt az Egyetemi Színpadon is viszontláttam, meg persze a versmondó Latinovits Zoltánt és Mensárost a XX. századdal. Csernus Mariannal többször is megnéztem, ahogy a Psychét mondta, szavalta, játszotta. A lánya, aki később öngyilkos lett, a kollégiumi szobatársammal járt akkoriban, azt hiszem, nála láttam meg a Weöres-könyvet Gyulai Líviusz illusztrációival.

Nehéz lenne megállni, hogy az „igazi” színházak mellett ne írjak a sajátjainkról. Az elsőt a főiskola nyári művésztelepén, Sárospatakon csináltuk. A gyertyafényes várakokban adtuk elő André Gide *A tékozló fiú visszatérése* című színművét. Az építész Gerő Károly rendezte, a jelmezeket a textiltervező lányok varrák, és én játszottam a főszerepet, a megtérő fiút. A hosszú, veretes szövegeket a táborozás elején osztotta szét Karcsi, egy romantikus bányató (a Megyer-hegyi tengerszem) és a Bodrog kanyargó holtágai mellett gyakoroltuk, és a bemutatóra – egyetlen egyszer játszottuk – már mindenki tudta kívülről... és belülről is. Teleki Kati, Herpai Zoli, Vida Győző... A fél város ott volt, még a kollégium híres tudósát, Újszászy Kálmánt is elhívtuk.

1973. április 6-án adtuk elő a *Sisimaja* című kabuki színdarabot a FÉSZEK Klubban (nagybetűvel kell írni, mert mozaikszó: *Festőművészek, Építőművészek, Szobrászok, Zenészek, Énekesek és Komédiások Klubja*). Az adatot Fodor András *Naplójából* veszem. Az előadás, mint írja, az Iparművészeti Főiskola kiállításához kapcsolódott, előtte dr. Pogány Frigyes, a főiskola rektora mondott beszédet. Bevallom, a kiállításra egyáltalán nem emlékszem,

talán azért, mert már a játékra koncentráltam. Én voltam ugyanis a főszereplő, a színész-mester. A Fodor által látott már a sokadik előadása volt a darabnak, amelyet Szendrő Iván írt, rendezett, s amelyhez az akkoriban Magyarországon tartózkodó Asakawa Haruo szerzett zenét. Az év elején, vagy inkább az előző év végén volt a bemutató, legalábbis erre következtek az újságok alapján, amelyekben, például a Film Színház Muzsikában, még egy fényképen is feltűnök. Innen másolom a többi szereplő nevét: Kerényi János, Herpai Zoltán, Vida Győző, Bánáti Gábor, Zétényi János. A jelmezeket a textil szakra járó lányok varrták Kele Judit vezetésével, aki akkoriban Szendrő Iván felesége volt, a festett, műanyagból kiöntött maszkokat pedig a főiskola alagsorában, a formatervezők műhelyében készítették. A zugligeti próbákra Iván olykor elhívta Haumann Pétert, akit a *Szókratész védőbeszédéből* ismertünk, és aki nem csak neki, nekünk is adott tanácsokat. A japán színjátszás hagyományai szerint stilizáltan mozogva, mimika nélkül, a lelki folyamatokat is csak testi gesztusokkal jelezve színészkedtünk. A díszlet, pontosabban az üres tér is a rituális keleti színjátszás puritánságát tükrözte. A Főiskola és a FÉSZEK mellett játszottuk a darabot a Fehérvári úti Művelődési Házban, a Miskolci Nemzeti Színházban (ahol villamos-bliccelésért megbüntették az egész társulatot), és talán más helyszíneken is, amelyeket már elfelejtettem. A darab plakátját Gyárfás Gábor készítette (egy bemozdulásos fekete-fehér fénykép nyomán), ami azóta elveszett. Sajnos Gabesz sem találja, és tudomásom szerint néhány újságfotón kívül semmi sem maradt meg a Sisimájáról.

A Sisimáját létrehozó tervezők egy darabig a diploma után is együtt maradtak, közösen dolgoztunk az Ódry Színpadon Swajda György Csoda című darabján, amit Hules Endre rendezett, illetve a pécsi Nemzeti Színházban Déry Óriáscsecsemőjén, ami Szikora János diplomamunkája volt. Itt már inkább díszlettervező voltam, sőt az Óriáscsecsemő plakátja egyik első kinyomtatott plakátom lett. Néhány évvel később a párizsi Centre Pompidouban is bemutatták a darabot, a plakát valahogy eljutott a franciákhoz, és ott is fölhasználták. De nagyon előreszaladtam.

Már korábban kellett volna említeni egy másik színi eseményt, vagy majdnem azt, 1973-ból. Március 15-e előtt néhány nappal az akkor másodikos, vagyis egyvel alattam járó grafikus, Nagy András – Nagy László költő fia – megkért, legyek segítségére az ünnepi műsor kitalálásában és létrehozásában. Erről az eseményről szerencsére több fénykép is maradt, ezek alapján próbálom rekonstruálni a műsort: Kerényi Jancsi Petőfi feliratú trikóban szavalja a Talpramagyart, Herpai Zoli, szájában cigarettával, létra tetején olvassa: Óh vannak, koszorúk, keményebbek, mint a deszkák... És ott ágálok én is, tornacipősen, farmernadrágosan, arcomon piros pattanásokkal, az anyu által kötött sárga mellényben. (Uszkuje fél évszázaddal a *Mouvement des Gilets jaunes* előtt) Batsányival fenyegetőzve. Feltűnik a fotókon Horváth Kata, Flohr János, Nagy András, Kelemen Kati, Bánáti Gábor, Bojti András, Oláh Enikő, Vida Győző. Az aggódó tekintetű tanárok közt Csernus Lászlót, Nagy Zoltánt, talán Pogány Frigyeszt, Gulyás Döncit, az orosz tanító Farkas Domonkost (másik nyelvtani esetben: Farkas Domonkom), Haiman Györgyöt sikerül felismernem. Az aggodalom nem volt indokolatlan, Andrással tényleg forradalmi hangulatú műsort ügyeskedtünk össze. Sorokra bontva zúgott Utassy verse: „*Én szemfedőlapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor. ... Szedd össze csontjaid, barátom, / lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy?! / Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. / Talpra Petőfi! Sirodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!*”, és szépséges aktmodellünk, Farkas Kati Delacroix *A szabadság a barikádra vezeti a népet* című festményének nyitott keblű főalakjaként toporzékol a színpadi élőképben. Talán a létrejött forró atmoszféra miatt is emlékeznek az eseményre, de van rá jobb okom is. Amikor András fölkeresett, hogy együtt rendezzük az ünnepi műsort, azt mondta, talált nekem egy asszisztenst, egy helyes elsős csajszit, aki majd segítségemre lesz. Küldte is hamar,

tényleg az volt: helyes. Sőt! Keresztes Zsuzsánnaként mutatkozott be. Később, grafikusművészként, inkább másik keresztnévét, a Dórát használva lett ismert.

Ő a feleségem.

Azon a március 15-én – ahogy az előző és a következő években is – a délelőtti főiskolai rendezvény után néhányan átmentünk Pestre, és a belvárosban spontán szerveződő, a hatóság által „nacionalistának” bélyegzett diáktüntetéshez csapódtunk. A rendőrség persze, mint minden évben, ekkor is szétkergette a résztvevőket, és több tüntetőt előállítottak. A szerencsém az volt, hogy időben jutott eszembe, épp a demonstráció idején nyílik Király Sándor színtantanár kiállítása a Csók István Teremben. Az igazoltató rendőrökkel sikerült megértetnem, hogy eszem ágában sem volt „huligánkodni” (ők mondták így), csupán a megnyitóra igyekszem, ahol aztán igazoltak is. Hogy megtorlatlan mégse maradjak, elvégre mégis elkövettem a „rossz időben rossz helyen” tartózkodás vétkét, túl nagynak ítélt kokárdámat elkobozták.

Apám szűkszavú emlékeit Fodor András naplójegyzeteivel tudom kipótolni, például egy 1972. március 19-ivel: „Latorral, Domokossal megyek Vekerdi Jóskaéhoz a József-napi kollégista murira. Azazhogy »muri« nem lesz, mert az ünnepeket tiltakozott a szesz italok ellen. Hatalmas szerencsi doboz bonbont viszek neki. Érkezésünkkel már alig van üres hely, de a létszám még megkétszereződik. (Orosz L., Szabadi, Tarnai, Horányi, Szepesi, Ritoók, Tóké, Rózsa, Fügedi, Farkas, Nagy Géza, Rusvay, Bornyi, Benyhe, Sarkady...) Rusvay közvetítésével itt van Brusznay Árpád tenyeres-talpas lánya, Margit is. Gordonkáját is elhozta, játszik rajta Bachot, Poppert, Saint-Saens Hattyúját. A papa vidámságából szorult belé valami, szigorából kevesebb...” Igen, a fölakasztott Brusznay Árpád tizenhét éves lánya is ott volt a kollégistákkal. Apja szigorát nem kell magyarázni, a vidámságát inkább. Egy korábbi jegyzetben találok rá utalást: fejből tudta a Pajzán Toldit: „Meszes seggét a hold feltolta az égre, Mire Miklós felért Buda alá végre...” A folytatásban a néhány nappal korábbi tüntetések is szóba kerülnek: „Jóska a március tizenötödikei összefogódásokról tudósít, Benyhe viszont leszólja a randalírozó guevarista ifjakat, akik csak hözöngnek.” Hmmm. Huligánkodó helyett korszerűbb lett volna, ha guevaristát mond a Váci utcai rendőröm.

A harmadik főiskolai év végén a nyári művésztelepet a Szovjetunióban szervezték. Vonattal mentünk Moszkvába, aztán Leningrádba. Néhány éve alkalmam volt újra bejárni az egykori helyszíneket, kiállításom nyílt mindkét városban, igaz, az utóbbit már nem Leningrádnak, hanem Szentpétervárnak hívják. Mit mondjak, alaposan megváltozott a világ, de persze én is. Akkoriban például elég jól el tudtam beszélgetni orosz vendéglátóinkkal, ami most, majd' fél évszázad kihagyás után már nem ment. Elfelejtettem oroszul. A „ja kvam pisút” még úgy, ahogy elmondom, de hogy egy boltban megértessem magam az eladóval, az már nem megy. Igaz, 1973-ban sem nagyon ment, de akkor azért, mert az üzletek vagy üresen tátongtak, vagy legföljebb egyfajta portéka, mondjuk szardínia-konzerv volt bennük, amiről nem nagyon volt mit beszélgetni. Hamar kiderült, hogy az oroszok rosszabb életkörülmények közt élnek, meglepő volt szembesülni az itthoni propagandát látványosan cáfoló hiányokkal, az országon belüli utazást is tiltó törvényekkel, a mindenhol fejünkre olvasott szabályokkal. A zord körülményeket az ottani művészeti főiskola diákjainak szívéllyessége és ötletessége oldotta. A nyár első hónapjában ők jártak Magyarországon, s most vendéglátóként igazán kitétek magukért. Azt, hogy blue jeans-t kell vinni, eleve tudtuk, az autentikusnak nem éppen mondható magyar gyártmányúért is sok kemény rubel ütötte a markunkat, de a hivatalos programokat is átalakították a kedvünkért. A bebalzsamozott Lenin megtekintése helyett kicsempésztek például Zagorszkba (régibbi és mai nevén Szergijev Poszadba) az ortodox zarándokhelyre, és több, a sztálini rombolást túlélő moszkvai templomot is megmutattak. Az egyik orosz diáktól kapott ikon

maig a falunkon függ. A Leningrád melletti Petrodvorecnél láttam meg először a tengert. Apu – azt hiszem – Velencében.

Verstani kutatásom eredményéből '72 őszén az Irodalomtörténeti Társaság sümegi vándorgyűlésén, majd a szolnoki Verseghy-ülésszakon volt alkalmam egy-egy részletet elmondani; 1980-ban könyv lett belőle. Verselemzést (Vörösmarty: Az emberek) kértek tőlem az 1975-ben megjelent Miért szép? kötetbe. Katona-könyvem kiadói nívódíjat kapott, s azonnal följánlották: válasszak, Berzsenyiről vagy Kölcseyről kívánom-e írni a következő kismonográfiát. '71-ben megyei művészeti díjjal tüntettek ki.

Úgy tűnhet, rendeződött apám élete, sokat publikált, munkái sikert arattak, és a függetlenített könyvtárosi státusz, a kevés gimnáziumi óra lehetővé tette, hogy tudósi munkát végezzen. A következő sorokat a Gondolatok az irodalomtanításról című, a Memoár írásával nagyjából egy időben írt esszéjéből másolom ide:

Érdeklődésem megoszlott a tanítás meg az irodalomtörténeti kutatás között. Ha tudtam és vallottam is, hogy az irodalomtörténet értelmét, hasznát eredményeinek minél szélesebb körbe való szétáramlása adja, s hogy a szétáramoltatás leghatékonyabb módja az iskolai irodalomtanítás, bele kellett nyugodnom, hogy azok az eredmények, amelyekre irodalomtörténészként jutottam, nem hasznosíthatók közvetlenül az óráimon. Legföljebb közvetve, irodalmi művek, jelenségek megközelítésének, értelmezésének módjában. Inkább irodalomtörténeti munkáimra hatott jótékonyan, hogy írásuk közben tanítottam: tanítványaim befogadóképességére gondolva törekedtem mindig érthetően fogalmazni... A divattól koronként felkapott, sőt kötelezőnek nyilvánított irányzatoktól irodalomtörténészként is, tanárként is igyekeztem elhatárolódní. Meggyőződésem ugyanis, hogy az irodalmat csak a művek tudják megkedveltetni, a hozzájuk vezető utat pedig az a tanár mutathatja meg, aki nemcsak a műveket, hanem tanulóit is ismeri. Nem jó az, ha a tanár arra kényszerül, hogy a tankönyv tudós szövegét magyarázza. Végül is miért tanítunk irodalmat? Azért-e, hogy a tanulók csak félig-meddig értett műelemzéseket tanuljanak meg, vagy azért, hogy megszeressék az irodalmat, saját véleményét formáljanak a művekről, olvasó emberekké váljanak?

A szakmai elismeréseknek, noha olykor már hivatalos jeleget is kaptak, számomra a személyes formái voltak megindítóbbak. Fiatalabb pályatársai közül Tarján Tamást ismertem legjobban, aki többször is elmondta, neki apám volt az etalon, a nagybetűs Irodalomtörténész. Több fiatal kollégáját is ismertem, például Kerényi Ferit, aki Dóra magyartanára is volt a kisképzőben, és Kulin Ferit, aki a reformkor irodalmával foglalkozó irodalomtörténészként egy időben politikai szerepet is vállalt. Szívesen emlegették apámmal való kapcsolatukat, illetve küldték el velem egy-egy dedikált könyvüket. Sikerei nyomán akár elégedett is lehetett volna, ő azonban sosem volt az.

Írnom kell önértékelésem kétségeiről, bizonytalanságáról is. Műveltségem nagyon fogyatékos. Irodalomtörténésznek tartanak, pedig nem vagyok az, legföljebb népszerűsítője az irodalomtörténetnek. Ismerem-e az irodalmat? Csak a Bessenyeitől a nyugatosokig vagy inkább a népiekig terjedő szakaszról van áttekintésem. A világirodalmat nagyon hézagosan ismerem, Dantét máig sem olvastam végig, Shakespeare-től igazán csak a Hamlet fogott meg. A mai irodalom meglehetősen távol áll tőlem. A zenéhez egyáltalán nem értek, a képzőművészethez is kevésbé. Munkamódszerem rossz: nincs türelmem átgondolni akár egy kisebb cikket is, ezért arra kényszerülök, hogy újra meg újra átdolgozzam.

Az „önértékelés” kétségei sokszor felbukkannak a Memoárban és a naplókban is. Talán abból a képzetből eredhetnek, mely szerint tanítványaitól csak akkor követelheti meg a maximumot, ha magával szemben is ugyanannyira igényes. A végig nem olvasott Danténak ellentmondani látszanak a *Commedia* margóján – az olasz kiadásán! – feltűnő ceruzajegyzetek, noha lehet, hogy később írta őket. 1988. március 28-án datálta a Memoárnak az iménti részét, és 2004-ben jelent meg a Püsky Kiadónál Szabadi Sándor prózafordítása, azt biztosan olvasta, sőt meg is vitatta Sanyi bácsival. Alighanem ekkor vette kézbe újra az olasz Dantét.

Az 1956 után az apámhoz hasonlóan „internált” jóbarát a lelkeszi állásáról lemondani kényszerülve a Kertészeti Egyetem Kecskeméti Karán könyvtárosként dolgozott 1972-ig, amikor családjával (feleségével, Marika névvel és három fiával) Németországba disszidált. A waldmichelbachi gimnáziumban kapott munkát, angolt és teológiát tanított, illetve egyháztörténeti és irodalmi műveket publikált (Dantéről, Becketttről, Thomas Mannról, Dosztojevszkijről, Morus Tamásról). Az *Isteni színjáték* előszavában azt írja, hogy rokonságot érez Dante szellemi, politikai, társadalmi válságokkal terhes kora és a miénk közt, s úgy véli, a legismertebb magyar fordító, Babits is e rokonságot felismerve vágott bele a prózafordításba, vagy ahogy Lator László írja ajánlójában, a „regényesítésbe”. Sanyi bácsi véleményét már nem tudtam megkérdezni saját Dantéval kapcsolatos elméleteimről, amelyekkel a *Válogatott sejtésekben* (apu: Válogatott sertések) hozakodtam elő. Az egyiket, a Dürer *Melankólia* című metszetét elemzőt csak azért hozom ide, mert azt hiszem, Dürer is a saját korára, a reformáció idejének válságára utaló jeleket vett észre a *Commediában*. – A *Melankólia* az *Isteni színjáték* utolsó éneke – állítottam, apám szemében, meg persze az irodalom- és művészettörténetesekében, kötekedő, kihaénnem hetykeséggel. – Utolsó ének? – Gondolj bele, fejtegettem, mennyien törték a fejüket, miért éppen 34 a metszet híres varázsnégyszögének megfejtése. Mert bárhogyan is adjuk össze a számokat – függőlegesen, vízszintesen, átlósan – minden irányból 34 jön ki. Magyarazzam? 33 énekből állnak a *Divina Commedia* részei, és a 33 részes cantók végéhez éppen odaillik harmincnyegyediként, összesen századikként Dürer lapja.

Az imént leszólt olvasottságot, az irodalomismeret hiányosságát nem nehéz cáfolni. 1986 óta rendszeresen vezetett naplója tulajdonképpen olvasmánynapló is, sőt talán inkább az, hisz nem az életesemények közé iktatja az olvasmányokat, hanem fordítva, az elolvasott regények közt, mintegy mellékesen említi meg, ami vele vagy környezetével történt. Az elolvasott könyvekről, legalábbis azokról, amelyeket fontosnak tartott, hosszabb-rövidebb összefoglalót, némelyikről többoldalast írt. A napló első teljes évében, 1987-ben 65 könyvről írt elemzést. (Kortárs magyar szépirodalom: 21, régebbi magyar regény: 3, kortárs külföldi próza: 5 [köztük egy orosz regény német fordításban], klasszikus külföldi regény: 2, magyar esszék, memoárok, történeti, elméleti művek: 24, külföldi szerzők esszéi, történeti, elméleti művei: 4, természettudományos könyvek: 2, antológiák, gyűjtemények, egyebek: 4.) Az egyik könyv, Kodolányi János Én vagyok című regénye kapcsán megjegyzi, szándékosan lassan olvassa, hogy tovább tartson. Felmérhetetlen mennyiségű könyvet olvashatott el élete során, és olvasott el újra. Színházba, moziba, koncertre, kiállításra, ha jártak is, nem rendszeresen, és semmiképp sem a társasági élet protokollja szerint. Tévét inkább csak anyu nézett, míg apu olvasott. A naplós évek során érzékelhető, ahogy a körülötte levő világ fokozatosan virtuálissá változik. Ha épp nem olvasott, akkor is a könyvekkel foglalkozott.

Két délelőttöt a nagyszobai könyvespolcok lerámolásával, a mögöttük levő rész kitakarításával sikerült eltöltenem. Eredmény: izomláz. Szeretek könyveket rakogatni, nem tudom, nem jobban-e, mint olvasni. (1987. augusztus 21.)

Természetesen az én könyveimet is olvasta, utoljára a Sakkpartit. Az első mondatokon – Mi a faszt vár még? Mi az apja fasztát, Alekszandr Alekszandrovic? – nem háborodott föl, igaz, szóvá tette azért. Hosszú méltatást, pláne látványos dicséretet nem kaptam (anyutól inkább), de nem is vártam, nem illett volna hozzá. Nem hiszem, hogy irodalmi tevékenységem megítélésében másként járt volna el, mint ha bármelyik tanítványa kéri meg, hogy olvassa el az irományát és véleményezze. Ha bensőségebb volt is a kapcsolatunk egy tanár-diák viszonynál, azt nem tudta érzékelteni. Úgy képzelem, szerette volna, de nem nagyon sikerült neki. Szeretetéét félszegen és udvariasan mutatta ki, inkább csak jelezte egy-egy jelképes ölelő gesztus visszafogott imitálásával. Kapcsolatunk egyre inkább szel-

lemi lett, ami a fölösleges sallangokat kerülte. Volt, hogy telefonbeszélgetéseink során jelezte, kezd hosszúra nyúlni, költséges lesz, azt meg szinte mindig szóvá tette, ha anyám túl sokat fecsegett a barátnőivel. Most meglepve olvasom a napló néhány bejegyzését, amelyben a „szokásos” szükséztudásomat hánytorgatja fel. (Igen, kedves olvasóm, ugye sok minden megfordult a fejedben, de hogy a szükséztudásom miatt kárhoztass, az eleddig sosem.)

Olykor azért találok a naplók megjegyzései közt egy-egy írásaimra, munkáimra vonatkozó elismerő mondatot. Miféle szemérem gátolta benne, hogy az orromra kösse ezeket. Röstellem bevallani, én csak mostanában igyekszem elolvasni az írásait, amelyeket életében elmulasztottam, többségük ilyen, és titokban abban bízom, hogy talán a gyerekeim is kézbe veszik majd halálom után néhány könyvemmet. Vagy legalább ezt itt.

A kortárs irodalom ismeretéről szóló kétségeinek ellentmond a naplóban méltatott könyvek szerzőinek neve (Spiró, Hernádi, Grendel, Szilágyi István, Kornis, Konrád, Mészöly, Esterházy, Nádas, Kertész stb.), meg persze az, hogy az utókor szemüvegén át nézve is a legjelentősebb írókat és költőket hívta meg a szűk, majd a kitágított könyvtárba bemutatkozni, előadni, s azok kivétel nélkül fogadták el a meghívását. Kassákot, Déryt, Némethet az imént ő is említette, Weöresről, Nemes Nagyról is volt már szó, Fodor András és Pilinszky meghívása a *Válasz* baráti köre miatt magától értetődött. Emlékszem, egyszer egy fiatal költő verseivel jött haza, aki akkoriban költözött Kecskemétre. Lelkesen olvasta, sőt rá ritkán jellemző elragadtatással elemezte: „*Vagyok bátor jó vitéz / megyek hídon által / öklelőzöm ördöggel / birkózom halállal.*” Mint egy népdal, mondta, amit úgy kellett érteni, hogy tökéletes. Az, hogy a fiának – nekem – versmondó feladatot adjon, nem volt jellemző, de egyszer a városban föllépő Váci Mihály estjén, ahol a bemutató előadást ő tartotta, mégis szavalnom kellett. A hirtelen népszerűvé váló, majd a politikai változások után ugyanolyan gyorsan és méltatlanul eltűntetett Váci versére máig emlékszem: „*Én úgy szeretnék népem / mesélő emlékezetében – pár szóban megmaradni, / ahogyan ma a beszédben / példás bölcsességképpen / közmondást szoktak bólogatni...*”, és persze emlékszem, hogy szavaltam az ördöggel öklelőző kecskeméti költő versét is. Buda Ferencét: „*Óvtam eddig üvegként, / szavaim szelíd csöndjét. / Szavaim szelíd csöndje / összetörött örökre. / Sűrű szelek haragja / törte dirib-darabra.*” Nem tudom, hogy csöppentem bele a *FÉSZEK Klubban* rendezett *Forrás*-estbe, hisz a többi versmondót a kecskeméti színház állította ki. Talán gimnáziumi magyartanárom, Szekér Endre ötlete lehetett, aki a folyóirat helyettes főszerkesztője volt akkoriban, s tudhatta, fejből fújom a 113 soros verset. Megtalálom a hírt a *Petőfi Népe* 1971. május 7-ei számában, mint költőt említenek a cikkben, akinek a verseit – Budáéval és Goór Imréével együtt – Dévay Camilla szavalta. Szép is lett volna! Az est után Camilla, a szép szőke színésznő (Udvaros Dorottya anyukája) mellém ült, tetszett neki, ahogy a verset mondtam, igaz, leginkább arról beszélt, milyen nehéz lehetett egy ilyen hosszú verset bevágni. Ő csak olvasta a rá kiosztott költeményeket. (Egy fotót is találok, az est előtt készülhetett, apám Vekerdi Józseffel és Szalay Károllyal beszélget, én magányosan egy szomszédos asztalnál merengek.)

Buda Feri egy Kecskemét környéki tanyasi iskolában tanított, Kerekegyháza-Alsópusztán. Egyszer, az is valamikor a hetvenes évek elején lehetett, elhívott, mondjak vagy olvassak verseket az „osztott iskolás” gyerekek egyik csoportjának, míg ő a másik felüknek számtant tanít vagy történelmet. Úgy emlékszem, a Toldit olvastam, úgy, ahogy nagymamától hallva a fülemben maradt.

Irtam már a Hargita utcai lakás hibáiról. Javított valamit a helyzetünkön, hogy bevezettük a vizet, megszereztük a fürdőszobát, az egyik szobába olajkályhát állítottunk be. 1972-ben odaköltözött az új tulajdonos a férjével. Átépítették a házat, a mi lakásunkat leválasztották az övekről, megszűnt a közös bejárat, közös előszoba. Végeredményében jó volt, de az építkezés sok kellemet-

lenséggel és izgalommal járt, még úgy is, hogy nagy részét Szepezden töltöttük. Például amikor augusztus közepén hazajöttünk, nem volt villanyunk, az építkezés miatt kikapcsolták. '72 kora őszén Anyukával Barkaszón voltunk.

Az ekkor történt baleset mindkettejüket súlyosan megviselte. Egy korábbi jegyzetet találok róla:

Utolsó emlékem Izsnyétéről: néhány napot Barkaszón töltöttünk, s Sáriék lakója átvitt autóval Izsnyétére. Megnéztük a házat, most iskola van benne, a szobák felismerhetetlenné és izléstelené „dekorálva”, a kert fái kivágva. Míg mi nézelődtünk, Kacsó Lidiéket (volt kedves cseléd) is fölkerestük, sofőrünk alaposan leitta magát. Sztrabicsón a felsorompót megkerülve vágattunk át a síneken, a faluban egy asszonyt elgázolt, s tovább hajtott, a barkaszói elágazásnál végre sikerült rábeszélni, hogy álljon meg, s kiszálltunk. Egész éjjel nem aludtam, mi lesz ebből. Másnap bementünk Ungvárra Ödiékhez, képzeltetni, milyen hangulatban. Este azzal fogadtak bennünket: nincs semmi baj, az elgázolt asszony alig sérült meg, sofőrünk a rendőrséggel már elintézte a dolgot, jó kapcsolatai vannak. Utólag azt mondta, azért nem állt meg, mert abban a vad ruszin faluban meg-lincselik, ha megtudják, hogy magyarok ülnek a kocsiiban. Különben ő is ruszin. (Persze azért nem állt meg, mert részeg volt.)

'73 tavaszán Márti és Fejes Miklós esküvőjén tanúskodtunk. Ekkortájt halt meg Dezső bácsi. '73 nyarán volt nálunk először Dorka (akkor még Zsuzsa, Nyuszifül), István későbbi felesége. '73 nyarán kezdődtek az epegörceim. Hogy a fájdalmakat az epe okozza, csak sokára derült ki. Honti Géza fölkiült Pestre Wittmann professzorhoz a János Kórházba. Az adjunktusnő kezdettől mondta, hogy epekő, noha a röntgen nem mutatta ki. Wittmann ragaszkodott a gyomortükrözéshez, ebbe belebetegedtem. Végre Fejes közvetítésével kerültem a szegedi sebészeti klinikára Baradnay kése alá. '74 őszén írtam a Kecskeméti kis irodalomtörténetet. István szép sikerrel végezte el a főiskolát. Utolsó éves korában megnyert egy nemzetközi pályázatot a bogárábécével; kitűnő minősítésű diplomát kapott. A rajzfilmstúdióban helyezkedett el.

Márti apám unokatestvére (Panni néni és Dezső bácsi) lánya, Fejes Miklós pedig apám egykori tanítványa volt. Mindketten elváltak, hogy egymáséi legyenek. Dorka Szepezden jelent meg, némileg váratlanul, a címet nem tudta, de összefutott egy ott nyaraló főiskolással, Kopócsi Jutkával, aki segítségére sietett. A szűk nyaralóból hamarosan továbbmentünk Szigligetre, ahol a Rókarántón, egy apró kápolna mellett, gyönyörű panorámában sátoroztunk néhány napig. Apám első epegörceinek jelentkezésekor éppen otthon voltam Kecskeméten, tényleg erős tünetekkel érkezett a baj, amit apám hipochondriája (amit én is örököltem, Marci fiamról nem is beszélve) még föl is erősített. A megjelenő halálvíziókhöz fiatalon meghalt apját társította, holott majd' tíz évvel fiatalabb volt, mint az 58 évesen meghalt nagypapa. Az említett pályázat a New York-i Print magazin diákoknak kiírt grafikai versenye volt, a bogárábécé pedig egy olyan betűsor, amelynek minden tagja egy rovarra, egy lepkére, egy hernyóra hasonlított. A jutalmam az lett, hogy három éven át küldték a folyóiratot, ami akkoriban nagy szó volt, hiszen a Népköztársaság úti lengyel és a Deák téri keletnémet kulturális intézet boltjában kapható anyagokon kívül nem nagyon ismertük, mi történik a tipográfiai-grafikai nagyvilágban. Abban az öltönyben diplomáztam, amelyikben apám esküdött. Duplasoros sötétkék zakó keskeny szürke csíkokkal, de hogy ne legyek túl elegáns, a pantalló helyett farmernadrágban voltam. Megvan ma is, bár alig hiszem, hogy elférnék benne. A fényképek szerint nagyon vékony voltam, az emlékeim szerint pedig mindig nagyon éhes. Hosszú, szinte vállig érő haját viseltem, viszont épp nem volt sem szakállam, sem bajszom. Nem különösebben ragaszkodtam egyikhez sem, hol voltak, hol nem, bár azt hiszem, legtöbb ismerősöm bajszosként tart számon. Külsőm időnkénti átszabását szolgálta a kifordítható kabát is, amit anyu turkált valamelyik kecskeméti használatruha-boltban. Őszi szövetkabátként és tavaszi ballonként egyaránt lehetett hordani, és nagyon rejtélyesnek gondoltam magam, amikor egy kapualjba húzódva „átalakultam”.

Lehet-e egy másik kabáttal hirtelen más személyiséget fölvenni? Történeteket találtam ki, amelyek ahhoz a másikhoz tartoztak, akinek a képét magamra öltöttem. Nem írtam ugyan le, de mégis íróként játszottam, álneveket illesztettem a történetekhez, múltakat, életrajzokat, barátokat és ellenfeleket, s elképzelttem, mit gondolnak rólam a szembejövők, pontosabban az alteregómról, akit én is kívülről figyeltem. A szabadság szokatlan érzése volt az éntudat nyűgétől megszabadulni, az önismeret rám rótt szabályait negligálni. Későbbi történet ugyan, de most írok róla, mert valahogy ide passzol. 1984 nyarán Török András barátom, aki akkoriban a pesti Katona József Színház műsorfüzeteit szerkesztette, és olykor rám is bízott grafikai munkákat, azzal állt elő, illene fölvennem egy művésznevet, hisz egyidejűleg több Orosz István is munkálkodik a magyar kultúrában. Való igaz, egy filozófus, egy muzsikás, egy színész használta az Orosz István nevet. Minthogy mindnyájan idősebbek voltak, illőnek tűnt újonnan érkezőként nekem különböztetni meg magamat. Az András által ajánlott művésznev az Útisz volt, ami görögül Senkit jelent, ezen a néven mutatkozott be egykoron Polüfémosz küklopszknak Odüsszeusz, vagyis rég bevált álnévről volt szó, hiszen a homéroszi történet szerint épp ez segítette a ravasz hajóst a menekülésben: – Senki se bántott – kiabálta a buta óriás, így aztán nem is segített rajta senki. Az affér során, mint ismeretes, a küklopsz egyetlen szeme odalett, vagyis képzőművészként vizuális illúziókkal foglalkozó, sőt olykor a trompe l’oeil-jel (művészettörténeti szakkifejezés, a szem becsapását jelenti) is hírbe hozott Orosz-Útiszként igen stílszerűnek véltem az új nevet, amiatt pedig, hogy anyai ágon görög felmenőkkel is rendelkezem, kifejezetten szerencsésnek találtam. Legtöbbször tehát az Útisz név mögé bújtam – 2008 óta egy blogot is vezetek ezen a néven (ezernél is több bejegyzéssel) –, de voltak, akik más néven is rám találtak már. Többnyire irodalmi produktumaimat rejtettem álnév mögé, s bizony akad köztük olyan, ami nem lett fölfedve, s ha szerencsém van, már talán nem is lesz sosem.

Rajzfilmezést ugyan tanultunk a főiskolán, Szoboszlay Péter járt át a stúdióból, hogy néhány önként jelentkezéssel foglalkozzon, de nem készültem filmes pályára. Hogy mégis ott helyezkedtem el, egy véletlennek köszönhető. Akkoriban indult a *Lúdas Matyi*, a második egészestés magyar rajzfilm, és a hátterek festésével Gyulai Líviuszt bízták meg. Líviusz rögtön felmérte – na persze mondták is neki –, hogy emberek kellene mellé, mert egyedül nem tudja elvégezni a feladatot. Valaki azt ajánlotta, menjen át az Iparművészeti Főiskolára, most van éppen a diplomakiállítás, és ha rábök valakire vagy valakinek a munkájára a falon, akkor azt felveszik mellé a stúdióba. Jött is, és az én munkámra bökött rá. Marsovszky Emőke – aki a gyártásvezető volt – megkeresett, lenne kedvem a Pannóniában dolgozni. Így aztán nem kellett felvételiznem vagy sorba állnom, mint sokaknak, akik be akartak kerülni ebbe a voltaképp elitnek számító stúdióba, hanem egyszer csak ott álltam a büfében, egy hét sem múlt el a diploma után, s kezdtem föl-fogni, hogy van egy igazi munkahelyem. Líviusz mellett akkor már ott volt Rófusz Feri és Csonka Gyuri, Hernádi Tibcsi, Maros Zoli és Kovács Pisti, Békési Söndör, hogy csak az első nap megismert fiúkat említsen, de sorolhatnék sok olyan kollégát is, akiknek aztán fokozatosan ismertem meg a munkáit. Jankovics Marcellt névről már ismertem, mert a *János vitéz* akkor már megvolt, meg a Sisyphus, amit szívből irigyeltem, és tudtam Nepp Józsefről és Gémes Józsefről is, vagyis Dodiról és Pocokról, és láttam Büki, azaz Reisenbüchler Sándor kollázsfilmjeit és Kovásznay György festményanimációit. Amikor odakerültem, azt mondták – ami azért azt hiszem túlzás volt, de talán nem nagy túlzás –, hogy a világ három legnagyobb stúdiója közül az egyik a Pannónia. Talán a száz főt is közelíthette az együtt dolgozó csapat. Nyilván egy Disney-vel vagy egy Hanna-Barberával soha nem lehetett volna összehasonlítani, de tényleg sokan voltunk.

Lassanként számomra is kiderült, amit ugyan sosem vert nagydobra senki, hogy a Pannónia a kulturális élet peremére szorult, a második és a harmadik Té világból érkező

alkotók és szakemberek gyűjtőhelye. A művészeti tanács vezetője, a voltaképpeni fődra-
maturg Hankiss Elemér volt, aki nem a státusa révén (talán nem is volt ott a neve a stúdió
fizetési listáján), inkább a fiatalok között egyre növekvő tekintélye miatt számított szellemi
központnak. Mindig melegen érdeklődött apám felől, igaz, jó időbe telt, amíg minden
mondatát megértettem. Az egymásba kaszázó szavakat – talán a túl gyorsan pörgő gon-
dolatok miatt sűrűsödtek össze a szájában szinte dadogássá – nem volt könnyű követni.
Debrecen környékén beszéltek legszebben a magyar nyelvet, mondogatta apám, na ez
Elemérről vonatkoztatva egyáltalán nem volt igaz. Azt hiszem, volt szerepe benne, talán nem
is kicsi, hogy korai forgatókönyveim szabad utat kaptak, hogy film lett belőlük. A Dániel
Ferivel együtt írt Ah, Amerikát lehetett a legnehezebb lenyomni a torkokon. Elemér nim-
busza, tanácsai és az, hogy 1986-ban a kritikusok az év legjobb filmjévé választották az Ah,
Amerikát, együtt is kevés volt hozzá, hogy következő tervünk, az 1956-os emigrációs hul-
lámról tervezett filmötletünk (akkor disszidálásnak hívták) akár a forgatókönyv állapotig
is eljusson. A kilencvenes évek közepén apám egy másik Eötvös-collegista társa, Domokos
Mátyás hívott föl, aki az 1992-ben megalakult Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia
ügyvezető elnöke volt, a szintén egykori collegista, majd fejkopogtatóvá előlépő Kosáry
Domokos elnök mellett, mondván, az Akadémia meghív a tagjai közé. Az alapítók közt
kettejük mellett ott volt Fodor András és Lator László is. Ott voltak persze főiskolai mes-
tereim, Haiman György és Balogh István, nyilván ők ajánlottak, de a meghívást valahogy
mégis apám barátaihoz kötöttem. Az MTA honlapja szerint 2006. szeptember 17-én az Ernst
Múzeumban tartottam a székfoglalót, apám a szeptember 19-i naplójegyzetben írt róla, és
néhány fényképet is találok az eseményről, sőt a közönségről is.

*Voltunk vasárnap István kiállításán, Széchenyi akadémiai székfoglalóján. Sokan, ismerősök is.
Lator vezette be a székfoglalót, s adta át a tagsági oklevelet. Ott volt Ruttkay, Benda, Sütheő Péter,
Varga Jutka stb.*

Lator László a *Holmi* szerkesztőbizottságában is ott volt, le is hozta a székfoglaló tel-
jes szövegét. Egy anamorfozisosokra utaló Shakespeare-idézet volt a címe „...nothing but
confusion”, majd *Körzövel rajzolt víz* című verseskötletet olvasva azt is följánlotta,
küldjek verseket is a *Holminak*. Ott jelent meg például az *Egy ausztrál kertben* című hosz-
szúversem, sőt az is előfordult, hogy rendeltek tőlem írást. 2010-ben például Kass János
búcsúztatóját. A *Holmi* alapítója és főszerkesztője a szintén collegista Réz Pál volt. Vele
ugyan nem találkoztam, de egyszer fölhívott Radnóti Sándor, azt mondta, Réz kérésére
telefonál, akinek tetszenek az írásaim, küldözsek többet. Megígértem, aztán nem sokkal
később, 2014-ben megszűnt a folyóirat. Még 2009-ben történt, hogy Latort meghívta
Alföldi Róbert a Nemzeti Színházba *Képzett társítások* című beszélgetős műsorába, ahol
az volt a szokás, hogy a vendégnek egy másik vendéggel kell érkeznie, olyannal, aki egy
másik művészeti ágat képvisel. Lator László engem választott társául. A dolog pikanté-
riája az volt, hogy Lator akkor már a Széchenyi Akadémia ügyvezető elnöke volt, engem
meg, aki időközben tagja lettem a Magyar Művészeti Akadémiának is, Makovecz ugyan-
csak ügyvezető feladatra kért föl. Amikor Imre kérésére igent mondtam, az volt az álmom,
hogy majd mi ketten Lacival összebékítjük a két oldalt, amiről persze hamar kiderült,
mennyire naiv elképzelés, hisz a szemben álló művészek zöme épp az ellenségkép folya-
matos lobogtatásával tudta fontosságát demonstrálni. És erre, úgy tűnik, máig szükségük
van mind a két oldalon.

De nagyon előreszaladtam, pedig az első pannóniás munka sincs lezárva. Ott tartot-
tam, hogy hátttereket festek a Lúdas Matyihoz. Azaz csak festenek; az igazsághoz tartozik,
hogy végül nem Líviusz tervei nyomán, vagyis nem a mi háttérgrafikáinkkal készült el a
Lúdas Matyi, mert Líviusz közismerten aprólékos, részletező rajzstílusa miatt alighanem
még most sem lenne kész, még mindig pötyöznének a húzósakat. Az egyik erdőrészlet,

az, amelyikben Döbrögit először páholta volna el Matyi, itt lóg a falunkon. Közös munka volt, Lulu a hosszú papírcsík egyik oldalán, én a másikon kezdem rajzolni, aztán valahol középen összeértünk... Talán egy hét is beletelt, pedig néha Amaya is beszállt, egy helyes chilei asszony, aki férjével és két kislányával Pinochet elől menekült Magyarországra. A háttereinket ugyan nem használták, de valahogy mégis ott ragadtam a stúdióban. Dargay velem csináltatta meg a film főcímét, Jankoviccsal együtt ötlöttük ki a plakátot, rajzoltam a Gusztáv- és a Bubó-sorozatban, és amikor Líviusz megcsinálta első rövidfilmjét, a Delfiniát, abban is dolgozhattam. Aztán idővel elkezdtem saját filmeket is készíteni.

A kollégium után, hogy Pesten maradhassak, albérletet kellett keresnem, a Szív utcában találtam egy szobát, egy Irma nevű idős hölgy lakója lettem. Apró, sötét helyiség volt, a függőfolyosóra nyíló ablakkal, de közel az Oktogonhoz, az akkori November 7. térhez, ahol Líviusz hatalmas műterme állt, az, amelyikről Görög Rezső kapcsán már írtam. Líviusznál dolgoztam, amikor nem mentem át Budára, a stúdióba, együtt jártunk „tintózni” a Brazília (Tinto rosso – Tintoretto), és ettük a Marshall máját a Savoyban, vagy a tatár bifszteket az Ádámiban. A Szív utca közel volt a Fikához, vagyis a Fiala Művészek Klubjához is, ahol olcsó volt a sör, és az esti programok is elég bátrak. A KISZ-é volt a Fika, és egyfajta szelepként működtek. Hétfőnként filmvetítések voltak, csütörtökön irodalmi, szombaton zenei programok. Többnyire pénteken nyíltak a kiállítások. Ide járt a mindig öltönyös Bódy Gábor, a mindig klosárnak kinéző Gémes Dixi és Erdély Miklós, aki azért járt hosszú köpenyben, hogy később egy ÉS-cikkben leírassák, az ő köpenyéből bujt elő a magyar avantgárd. Szóval, ami másutt tilos lett volna, itt átkerült a túrtbe. – Támogatott – túrt – tiltott. Ez volt a kultúrpolitika hármasszabálya. Aczél György, így hívták a főbajuszt, aki kitalálta. Egyszer-kétszer állítólag a klubban is megjelent, persze csakis a kiválasztott vagy legalábbis ellenőrzött hallgatóságának tartva előadást.

A diploma utáni első években gyakran hazajártam Kecskemétre, tulajdonképpen gyakrabban, mint főiskolás koromban. Nemcsak a rosszabb lakáskörülmények miatt, de azért is, mert viszonylag rendszeresen dolgoztam a színháznak. Az a bizonyos diplomamunka ugyanis, ami miatt Líviusz meghívott a filmstúdióba, színházi munka volt. A kecskeméti Katona József Színház számára terveztem grafikai arculatot, ami a belépőjegytől a plakátig gyakorlatilag mindent jelentett. Total design – ma úgy mondanák. Ruszt József, a színház főrendezője, aki szintén látta az anyagot, megbízott, tervezzem meg az aktuális előadások plakátjait, gimnáziumi osztálytársam, Csaplár Éva pedig azzal, hogy az általa szerkesztett színházi műsorfüzetek címlapját rajzoljam meg. A grafikai munkák mellett kipróbálhattam magam díszlettervezőként is. Schiller Stuart Máriaéhoz, Racine Berenice-éhez, a Solohov-regényből adaptált Csendes Donhoz és Euripidész Bakhánsnőkéhez (ez kaposvári előadás volt) terveztem díszletet. A Ruszt-féle színpad annyira puritán volt, oly kevés elemet, inkább csak jelzéseket használt, hogy alig akadt rajta tervezni való. A legbonyolultabb a Stuart Máriaéhoz kitalált nagy tükör beszerzése volt. Azt Ausztriából kellett behozni, ami akkoriban elég sok bonyodalommal járt. A plakátok és a műsorfüzetek terén nagyobb szabadságot kaptam, illetve kaptunk Évával együtt. A legizgalmasabb pillanat az lehetett, amikor az egyik neves színész bemutatkozó szövegének sorkezdő betűit összeolvasva az derült ki, hogy az illető az aktuális direktort egy fasznak tartja. Szerencsére rajtunk – s néhány beavatotton – kívül senki sem vette észre az akrosztichont. A megnevezett sem.

A Berzsenyi-könyv, a magyar verstani eszmélkedés kezdeteiről szóló tanulmány írása s különösen a Bánk bán kritikai kiadásának szerkesztése egyre inkább azt mutatták, hogy az irodalomtörténeti munka időigényben túlsúlyba jutott a könyvtári és tanári tevékenységgel szemben. A könyvtári munkát unni is kezdtem, különösen a délutánokat, mikor alig-alig volt olvasó, érdeklődő. '74-ben érettségizett osztályom (Szűcs Péterék) után egy jóval gyengébb osztály (Zimay Suszsaék) került a kezem alá, '75-ben ez is végzett. Gyenes Tibor lemondott az igazgatóhelyettségéről, a könyvtárba

kíváncszott. Csak utólag tudtam meg, hogy engem akartak a helyébe tenni, a megye azonban nem járult hozzá.

A „megye” szemében tehát továbbra sem volt elfogadható, noha Madarász László, a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese, aki még az iskolai tablókról is letiltatta a fényképét, '74-ben meghalt. A hír, hogy egyáltalán ki akarták nevezni, legföljebb elméleti szempontból érdekes, alig hiszem, hogy ha a felkérés eljut hozzá, igent mondott volna, ahogy '56 decemberében sem állt kötélnek, amikor vezető funkciót ajánlottak föl számára, nota bene, épp azt, amelyet aztán Madarász töltött be.

'75 őszétől fél éves fizetéses szabadságot kaptam a Bánk bán kritikai kiadásának készítésére. Ez azonban csak a könyvtári munka alóli fölmentést jelentette, egy osztályt továbbra is tanítottam (Pál Évákékat). Fölkértek közben, hogy járjak le a szegedi egyetemre másodállású adjunktusként két másodéves szeminárium csoport vezetésére. Vállaltam. Ez heti egy napot jelentett. Eközben jött el hozzám Horváth Attila, a múzeum igazgatója meg a felesége (a tényleges igazgató), menjek át a múzeumba irodalomtörténésznek. Ráálltam. Magasabb lett a fizetésem, s úgy gondoltam, irodalomtörténeti munkámat ott főfoglalkozásként végezhetem. Március 1-jén álltam munkába. Horváthék mondták ugyan, hogy a könyvtár vezetése is az én föladatomból lesz, de nem mértem fel, mivel jár. A könyvtár teljesen rendezetlen volt, s mikor nagy munkával kialakítottam a rendjét, azt kaptam elismerésül: eddig tudták, mi hol van, most semmit sem találnak. Nyakamba varrták a Cumaniaival kapcsolatos külföldi levelezést is, kazalnyi megválaszolatlan levelet, a cserepartnerek pontatlan nyilvántartását, csináljak rendet. A megye múzeumaiban szinte teljesen rendezetlen vagy nem célszerűen rendezett könyvek közül is nekem kellett volna szabályszerű könyvtárakat létrehoznom olyan, részben mellékállású, tiszteletdíjas muzeológusokkal, akiknek ehhez idejük sem volt, meg szakképzettségük sem. Nem sokkal munkába állásom után Budapesten értekezletet rendeztek a múzeumi könyvtárosok számára. Meglepődve értesültem, hogy ott főfoglalkozású múzeumi könyvtárosként tartanak nyilván. A PIM-ben meg természetesen főfoglalkozású múzeumi irodalomtörténészként is. Munkaköri leírást nem kaptam. Nehezítette helyzetemet az is, hogy irodalomtörténészként is, könyvtárosként is olyan emberek munkáját kellett volna irányítanom és felügyelnem, akiknek képzettségük és képességük sem volt ahhoz, amit csináltak, annál nagyobb öntudatuk, önbizalmuk (Istenes Kiskőrösön, Majsai Szalkszentmártonban, Pastyik Dunapatajon – fölkészültebb és szerényebb volt Fazekas István Félegyházán, Vorák József Halason).

A múzeumban nem, vagy csak alig-alig tudtam a saját kedvetlésemre dolgozni. Bizonyára benem is volt hiba, nem voltam elég erős ahhoz, hogy a saját munkakörömet kiharcoljam. A könyvtár kezelésére ugyan kaptam később egy félállású nyugdíjas könyvtárost, de ő meg olyan önálló volt, hogy alig-alig segített rajtam valamit. Azt hiszem, az tetőzte be szenvedésemet, hogy Barta Jánossal együtt megbíztak, csináljuk meg – egy hét alatt – a halasi múzeum új helytörténeti kiállításának forgatókönyvét. Akkor jártam először a halasi múzeumban! A forgatókönyvet megcsináltuk, Horváth Attila is elismerte, ilyen rövid idő alatt senki sem csinált volna jobbat, nekem azonban elegendő volt az egészből. Rontotta a helyzetet a Horváthék meg a múzeum munkatársai közt egyre mélyülő ellentét is. Így hát örömmel fogadtam, mikor Mester Barna – 1978. szeptember 1-től – visszahívott a gimnáziumba.

Az én sanyarú időszakom, a Szív utcai albérletezés sokkal rövidebb ideig tartott, mint apám múzeumi vesszőfutása, alig egy évig, mégis mély nyomot hagyhatott bennem, mert mint helyszínt Páternoszter című könyvembe is beleírtam, sőt beleírtam Irma néni is. '76 elején valahonnan megtudtam, hogy az óbudai új lakótelep tízemeletes sorházainak közepén, a hatodik emeleten tűzrendészeti okból menekülőfolyosókat nyitnak, s az így használhatatlanná váló lakások maradványát olcsón kibérelhetik fiatal képzőművészek műterem gyanánt. Pályáztam, s kaptam is egy szobát a folyosó egyik oldalán, illetve egy konyhát meg fürdőszobát a másik oldalán. „Életvitelszerűen” ugyan nem tartózkodhatunk a Gárdos Mariska utcai (ma Ágoston utca) helyiségben, de azért minden művészpa-

lánta ott lakott. Természetesen én is. A közvetlen szomszédom Méhes László festő volt, és Vida Győző, akivel a kollégiumban is szobatársak voltunk. Amikor Laci disszidált (ma Franciaországban él), a helyére Erdély Dani költözött be. Az „Avantgárdos” Mariska utcai időkben készítettem el első rajzfilmemet, és ott laktam, amikor a Duna túlsópartján, az Árpád híd másik oldalán lakó Keresztes Dórát feleségül vettem. Apu memoárjában így áll:

1976 nyarán röviddel egymás után halt meg Éva édesapja és Olgi. Szeptember 26-án volt Istvánék esküvője.

Az emlékezetemben nem kapcsolódott ilyen szorosan egymáshoz a két halál és az esküvőnk. Talán nem is esett jól anyunak, hogy apjának és anyapótlékként szeretett nagynénjének temetése után alig néhány héttel egybekeltünk. Egykori iskolatársam, Szél Jankó, a Böszörményi úti gyülekezet lelkésze adott össze bennünket.

Dóra még főiskolás volt, már túl ugyan a diplomán, de Haiman megkérte, maradjon még két évet, végezze el a mesterszakot is. Az egyik diplomamunkája egy metszetekkel illusztrált könyv, egy Berzsenyi-válogatás volt, apám tanácsai nyomán választotta ki a verseket, s ő írta előszót is a könyvhöz. Egy másik linósorozata Buda Ferenc finnugor fordításaihoz készült.

'78 tavaszán a TIT kiküldetésében Lengyelországban, majd IBUSZ-úton Csehszlovákiában és Lengyelországban voltam, nyáron a családdal Itáliában. Ezekről az utakról külön írtam.

Nem találom meg egyiket sem. Amennyire emlékszem, a hivatalos lengyelországi út több várost is érintett, a magyar irodalomról tartott előadásokat, alighanem németül, vagy ha kapott tolmácsot, akkor magyarul. Az IBUSZ-utakról semmit nem tudok, talán munkahelyi szervezés lehetett. Arra, hogy anyám többször is részt vett tanárkollégái társaságában autóbuszos turistaúton, jól emlékszem – Bécs, Prága, Isztambul –, de arra nem, hogy apám is ment volna, igaz találok egy másik bejegyzést, mely szerint '80-ban egy Csehszlovákia–NDK kirándulásra utaztak, akkor már együtt, '82-ben pedig szintén ketten Erdélyben és '83-ban az Alacsony-Tátrában jártak. A leglelkesebben szervezett út a görögországi volt, illetve lett volna. Családi útnak tervezték, vagyis mentem volna én is, sőt talán az akkor már tizenegy-két éves Andi is. Hosszan készültünk, már minden megvolt, útlevel, vízum, vonatjegyek – a kijegyzetelt Homéroszról és Hérodotoszról nem is beszélve –, amikor véres előzményeket követően (diáklázadás, 50 halott, 1000 sebesült) egy katonai puccs révén hirtelen becsukódott az ország. '73 vége felé, vagy inkább '74 elejére terveztük az utazást. Nem mehettünk. A '78-as olaszországi út más, azt jól fel tudom idézni, hisz azon én is ott voltam, sőt már Dóra is. Apám a legtöbb meglátogatott helyszínt már harmadszor látta, tudta, melyik Tazza D'Oro-ban a legjobb a kávé, melyik napszakban nem zsúfolt a Sixtus-kápolna, hogy lehet olcsó szállást találni Velencében, sőt azt is, hogy a Campo de' Fiori piacán, Giordano Bruno szobra alatt alkudozni illik, és amit otthon nem tett volna meg soha, Rómában alkudott is. Az emlékeim persze összemosódnak a hat évvel későbbi nyárral és ősszel. Három hónapig laktunk ösztöndíjasként Dórával a Collegium Hungaricum épületében, közel a brunós piachoz. Via Giulia uno, Palazzo Falconieri. Sokkal gazdagabbak akkor sem voltunk, viszont szebb helyen sem nagyon laktunk életünk során. Amikor megtudtuk, hogy mehetünk, megkértünk egy olasztanárnőt, foglalkozzon velünk, de persze apu is segített... Meg minden olasz. Hálásabb népet sosem láttam, boldogok voltak minden buongiornóért, és úgy öntötték ránk élettörténetüket, mint akik meg vannak róla győződve, minden szavukat értjük. Holott alig kapiskáltunk valamit. Capisci?

Az iskolában nagy szeretettel fogadtak. A múzeumiak közül csak Nagy Ádámmal meg Sümegei Gyurkával barátkoztam, Ádám még előttem elkerült onnan, Szegedre ment, néhány év múlva Sümegei Gyurka is fölkerült Pestre. Négy osztályban kaptam meg a magyart, két harmadikban s két elsőben. A tanítást élveztem, nem az értekezleteket, az unalmat és céltalan szócseplést. Ez mindvégig így maradt.

Az igen mozgalmas '78-as év azzal zárult, hogy lakást kaptunk a Széchenyi-városban; december 7-én (?) költöztünk. Életkörülményeink sokkal kedvezőbbé váltak. Ez napok alatt feledtette a költözéssel járó izgalmakat és nehézségeket.

1979. április 11-én született Marci. A következő nap reggel épp Pestre mentem, nem tudva a nagy eseményt közlő táviratról, amely már a levélszekrényünkben volt. Déltájt fölhívtam Vida Győzőt, mit tud Istvánékról. Ő mondta, hogy megszületett a fiú. Kimentem Dorkához, rossz villamosra szállva eltévedtem. Tőlük a kórházba. Dorka már fönt volt, kijött a folyosóra. Marcit azonban nem nézhettem meg.

A Szabolcs utcai kórházról van szó, amelynek helyén ma a Szépművészeti Múzeum, a Nemzeti Galéria és a Néprajzi Múzeum raktározási és restaurálási központja van, vagyis a művészettörténelemszé cseperedő baba munkahelyének egyik intézménye. Előző este vittük be Dórát, de nem maradhattam ott, mert akkor még az apás szülést ki sem találták. Kora reggel, amikor a Gárdos Mariska utcai fülkéből betelefonáltam (mert saját telefonunk még nem volt – 1992-ig nem is lesz), mondták, megszületett a kislányom. Mivel ultrahang sem volt akkoriban, tudomásul vettem, csak beérve, kb. fél óra múlva derült ki, hogy Dóra fiút szült, a szobatárs gyerekével keverte össze Marcit a telefonnál ügyelő nővér, viszont jóváteendő a tévedést, azonnal kihozta a folyosóra, hogy alaposan megnézhessük egymást.

Érjen véget ez a rész itt azzal, hogy apa lettem, pontosabban, elvégre róla van szó, hogy apám nagypapa lett.